

POLITIKAI SZOCIALIZÁCIORÓL

I.

"A társadalom valós gazdasági, erkölcsi és politikai szerkezetéből fakadó tömeglélektani tendenciákkal szemben még a leggonoszabb és legrészletesebb állampolgári nevelési program is csődöt mond. Nem lehet spontán lojalitást kialakítani az emberekben ott, ahol valódi érdekeiket állandóan feláldozzák ennek az ugynevezett lojalitásnak az oltárán. Nem lehet nemzeti szolidaritást kiépíteni, ha az egyik nép haladását alávetik a másik nép érdekeinek. Nem lehet létrehozni az osztályok harmonikus együttműködését ott, ahol a dolgozó osztályok kizsákmányolása miatt állandóan elégedetlenek a tömegek. S nem lehet demokratikus állampolgári nevelést megvalósítani ott, ahol az élet diktatorikus, vagy ahol kaszturalom van."¹ Jászi Oszkár ezeket a sorokat több mint fél évszázaddal ezelőtt írta. Megfogalmazásában igen plasztikusan tükröződik a politikai szocializáció kategóriájának a la problémája.

A politikai szocializáció ugyanis mint absztrakció olyan folyamatok, jelenségek jelölésére szolgál, amelyekben egyszerre vannak jelen szándékolt, tudatos és nehezen befolyásolható, spontán, történetileg kialakult tendenciák. E szándékolt és nem szándékolt folyamatok végül is mindannyian arra irányulnak, hogy a társadalom az újabb generációkkal elsajátíttassa a politikai rendszert. Azt mondhatjuk, hogy a politikai rendszer elsajátítása közelebbről a politikai kultúra elsajátításával zajlik. De már az elsajátítás értelmezéséhez is részletesebb magyarázatot kell fűznünk. Az elsajátítás az egész élet folyamán zajlik, de nagy különbség van az egyes életszakaszok közt abban a tekintetben, hogyan is megy ez a folyamat végbe. Az elsajátítás továbbá azért is sokrétű, mert egyszerre több szocializációs csatorna segítségével történik. Jászi gondolatmenete arra is felhívja a figyelmet, hogy az elsajátítási folyamat abból a

szempontból is differenciált, hogy egészen másképp mennek végbe a szándékolt szocializációs törekvések és a láthatatlanul ható mechanizmusok.

Az eddigiek alapján is belátható, hogy a politikai szocializáció olyan kategória, amelyet nemcsak eltérő tartalommal, hanem eltérő szinteken is fel lehet fogni és ki lehet fejteni.

A politikai szocializáció mint makrostrukturális kérdés elsősorban úgy fejthető ki, ha egy adott társadalom egész politikai szocializációs mechanizmusát elemezzük. Ez minőségileg is egészen más felfogásmód, mintha egy korosztály, egy csoport vagy egyének politikai szocializációját elemezzük. Makrostrukturális szemléletben tulajdonképpen a társadalom egészét nézzük politikai szocializációs metszetben. Ebben az összefüggésben rendeződnek el a társadalom hierarchiái, a politikai szocializáció egyes hordozóit, ágenseit egységükben, egymásra tekintettel nézzük, s ezen az általánosítási szinten érdemes modellszerűen gondolkodni.

A politikai szocializáció modellszerű felfogásának önálló tudománytörténete van. Csaknem negyedszázados belső fejlődését a szakirodalom a hetvenes évek második felében már összegezte, részletes kifejtése itt szükségtelenül nagy teret venne el.² Lényegében arról van szó, hogy általánosan elfogadottá vált a komplex modell szemlélet, míg a korábbi irodalom erőteljesen a családi hatásokat állította előtérbe, valamint a gyerekkor egy-egy meghatározott szakaszát.

A modellszerű felfogás erőteljesen magánviseli az amerikai strukturalista-funkcionalista szociológiai gondolkodás jellegzetességeit. Nem részletezve ennek előnyeit és hátrányait csupán csak annyit emelünk ki, hogy a politikai szocializáció elméleti-makrostrukturális kifejtéséhez igen hasznos és szemléletes gondolati segítséget ad.

Minden történelmileg körülhatárolható és életképes politikai rendszer kialakítja a politikai szocializáció valamilyen modelljét. Az egyes hatalomgyakorlási módok nagyon is jellemezhetőek azáltal, hogy a szocializációs modelljükben milyen csatornák milyen

szerepet töltenek be, és melyek az előnyben részesített szocializációs technikák. A politikai rendszer sok lényeges összefüggése megragadható azáltal, ha feltárjuk szocializációs modelljének belső jellegzetességeit.³ A politikai szocializáció alapvető funkciói a politikai rendszer működése felől nézve, a rendszer stabilitásának, folyamatosságának, adaptációs-képességének és készségének biztosításában lehet meg.⁴ Ez persze nem jelenti azt, hogy akárcsak egy olyan politikai rendszer is létezett volna a történelemben, amely el tudta volna érni azt, hogy a tudatos politikai befolyásolási szándékok ki tudták volna szorítani az e területen ható spontán társadalmi-történeti hatások jelentőségét.

Akár a negyvenöt utáni magyar társadalomtörténetet is meg lehetne írni úgy, hogy a politikai szocializáció változásait állítjuk a vizsgálódás centrumába. Minden kis rövid történelmi korszakra roppantul jellemző volt, hogy mikor milyen politikai nevelési szándékok domináltak és milyen tényleges társadalmi elfogódottsággal. (Csak egyetlen egy vonatkozást kiemelve például a maga módján nagyon szép társadalom-történeti képet rajzolna ki egy olyan vizsgálódás, amelynek során az 1945 utáni kötelező olvasmányok listáját 4-5 éves periódusonként összehasonlitanánk.)

A politikai szocializáció modellszerű felfogásában nagy vonalakban a következő hordozókat, szocializációs csatornákat szokták alapvetőnek tekinteni:

- család,
- kortárs csoportok,
- iskola,
- munkahely,
- politikai szervezetek,
- vallási intézmények,
- lokális környezet,
- tömegkommunikáció.

A modellszerűség abban van, hogy az egyes intézményeket együttes hatásukban vizsgáljuk egy adott társadalom konkrét idődimenziójában. E felfogásmód azzal is többlet jelent, hogy a hatásmechanizmus felvázolása során számol azzal, hogy valamennyi közvetítő csatornának egyszerre van szándékolt és spontán hatása is. A modellen belüli csatornák nem működnek feltétlenül funkciómegosztásos alapon, igen gyakori kereszteződésük, egymást közbősítő hatásuk is.⁵ Visszatérvén arra, hogy az egyes politikai rendszerek jellemezhetők azáltal, hogy milyen modelljét alakítják ki a politikai szocializációnak, az eddig felvázoltak alapján konkrétabbá is tehető ez a kijelentés. Meg kell nézni, hogy egy adott politikai rendszer melyik csatornát mire és hogyan használ, valamint, hogy ennek milyen a tényleges társadalmi elfogadottsága.

Az eddigiek alapján talán úgy tűnik, hogy a politikai szocializációt egyirányú folyamatként fogjuk fel, amelyben csak irányítók és befogadók vannak. A modellszerű kép teljességéhez feltétlenül hozzátartozik azonban annak a hangsúlyozása is, hogy a szocializációban a címzetek nagyon is aktív szerepet játszanak elhárító, alakító, befogadó magatartásukkal. Adott esetben a szocializációs folyamat által megcélzott nemzedékek olyan erőteljes hatást is gyakorolhatnak az őket befolyásolni kívánókra, hogy a szerepek időlegesen akár fel is cserélődhetnek. (Ezt érzékelték például Jennings több mint egy évtizeddel ezelőtti kutatásaiban, amikor a hagyományos kérdésfeltevést teljesen megfordítva az iránt tudakozódott, hogy a 68-as nemzedékek milyen hatást gyakoroltak szüleik politikai attitűdjeinek alakulására. Azt tapasztalta, hogy a fiatalok new-left magatartása igen erősen polarizálta a szülők felfogásmódját mindkét irányba.) Ha a hazai politikai rendszer történetét szocializációs alapon vázolnánk fel, akkor roppantul tanulságos elemzési faktor lenne annak a szálnak a végigkísérése, hogy mikor mit nem fogadtak el az egyes generációk.

A politikai szocializáció problematikája természetesen kifejthető mikrotársadalmi keretek összefüggései között is. Ez esetben egyének, körülhatárolható társadalmi csoportok politikai szocializációját kell végigkövetnünk. Egy ilyen elemzés során egészen más lehet a jelentősége az egyes szocializáció csatornáknak. A társadalomban mindig is kialakuló végtelen variációs lehetőségek szinte

mindenféle szocializációs modellnek lehetőséget adnak. Az igazi szociológiai munka feltárni, végigkövetni az egyes generációk politikai szocializációs csomópontjait. Ebből értelemszerűen következik az, hogy a szocializációt csak longitudinálisan lehet kutatni.⁶ Miután a hazai politológia és politikai szociológia eddigi rövid léte során nem tudhatott túl sok érdemi információt szolgáltatni az egyes generációk politikai szocializációjáról, ezért nincs is mit nagyon összehasonlítani. Jelenlegi tudásunk annyi, hogy a mostani fiatal generációk politikai szocializációjának néhány kulcsproblémáját elméletileg meg tudjuk ragadni.⁷ Ez az elméleti munkálkodás támaszkodhat bizonyos empirikus vizsgálatokra is és még inkább más ágazati szociológiák színvonalas produkciójára (pl. az iskolaszociológiára, az életmódkutatásokra, a család-, az üzemszociológiára és nem kevéssé az ujonnan fellendült szociográfiai irodalomra). Az elméleti megfogalmazásokhoz feltétlenül nagy segítséget nyújtanak a hazai politológiában a politikai rendszerről, a politikai magatartásokról és a politikai kulturáról megjelent írások.⁸

A politikai szocializáció általános kérdéseinek, összefüggéseinek elemzése természetesen nem merül ki ennyiben, ahhoz viszont elegendő, hogy a jelenlegi hazai politikai szocializációs folyamatok értelmezésének keretétől szolgáljon.

II.

a/ A hazai politikai szocializációs folyamatokról való ismereteink alaposabb, részleteket is feltáró kutatások híján töredékesek. Pontosítva ezt a megállapítást azt mondhatnánk, hogy a jelenlegi politikai szocializációnak leginkább a végeredménye tekinthető ismertnek. Az értékorientációs vizsgálatok, az iskolakutatások, a politikai ismeretszint-mérések és az ifjúságkutatás egyes ágai viszonylag megbízható képet nyújtanak az új generációk viselkedésformáiról, értékvilágáról, attitűdjeiről. Ugyanezek a források sokat elárulnak a politikai szocializációt meghatározó befolyásoló közvetlen tényezők természetéről is.

Mindezek alapján azt lehet röviden összegezni, hogy a jelenlegi hazai politikai szocializáció eléggé ellentmondásos folyamat, amely sok tekintetben egészen más eredményeket produkál, mint amit feltételeznek róla. A működési zavarok legszembetűnőbb jegeit mutatják azok a nagy különbségek, amelyek a szándékolt szocializációs eszmények és a valóságban követett értékek között fennállnak. Ha ezt az ellentmondást konkrétan a politikai szocializációra vonatkoztatjuk, akkor kérdések sokasága vetődik fel a vizsgáldóban.

- A szocializációs csatornák a cselekvő, aktív, részvételre orientált állampolgár képét sulykolják, mégis a fiatalok soraiban mind nagyobb méreteket ölt a politikától való eltávolodás.

- A hirdetett értékek erőteljesen kollektivistikusak, s mégis az autonómia-igények felerősödése tapasztalható.

- Ugy tűnik, hogy bár a beilleszkedési gondokon több társadalmi szervezet próbál segíteni, s az új generációk mégis egyre elégedetlenebbek az őket közvetlenebbül érintő intézményrendszerrel.

- A Rádió, a TV, az újságok, és különböző kiadványok megkísérelnek minél alaposabb, részletesebb politikai, történelmi információt eljuttatni a fiatalokhoz, egyes vizsgálatok (de a mindennapi pedagógiai tapasztalatok is) mégis arról tanuskodnak, hogy a legújabb korokról való ismeretek egyre szegényesebbek, s mind hiányosabbak az egymást követő nemzedékek fejében... Az ellentmondások sorolása folytatható lenne hosszasan még, de magának a problémának az érzékeltetéséhez ezek is elegendők. A társadalom legfontosabb, strukturális metszeteinek generációs elemzése választakat is adhat e fenti kérdések többségére, legalábbis az alapvető okok kimutathatók.⁹

Minket ez esetben csak politikai szocializációs nézőpontból foglalkoztatnak a dilemmák. Ezen belül is kiemelhető néhány olyan kulcsprobléma, amelyek mintegy összekötik a különböző ellentmondásos pólusokat. A továbbiakban tehát a politikai szocializációs folyamatok belső szerkezetét meghatározó tényezők némelyikét vesszük szemügyre.

b/ Bármelyik szocializációs közvetítő működését elemezzük is, nyilvánvaló ezeknek értéköttsége. Rendkívül nehéz feladat megítélni a mai magyar társadalom értékrendszerét (és az utóbbi évek publikációi sem könnyítették meg a tájékozódást), de annyit mégis megállapíthatunk, hogy a jelenlegi szocializációs folyamatokat igencsak megterheli a nagyfokú értékzavarodottság. Különböző, rövid történelmi korszakok értékállításai, értéktagadásai halmozódnak egymásra megnehezítve ezzel a választások lehetőségeit. Hallatlanul plasztikus ragadja meg ezt a szocializációs problémát Almási Miklós a "Megáll az idő" című film kapcsán kitért sajtóvitában:

"... S miért nem lehet mégsem egyszerűen generációs kiáltványként kezelni ezt a filmet? Azért mert az a kérdéstömeg foglalkoztatja ... ami ösztársadalmi konfliktus: hogyan lehetséges és mi az ára az értékváltásnak? Lehetséges-e egyáltalán? Mindnyájan ebben a konfliktusban élünk, legfeljebb az idős korosztályok - egymás között - fent tudják tartani az élő értékconszenzus tudatát, nem érzik (annyira) a váltás tényét és kényszerét. A fiatalabbak pedig nem élik át e váltás kinját, a leépülő - egykori - értékek szomorúságát... Mi kell hát ennek a fiúnak? Miért hogy a széles skálán egyet sem tud választani? Azért mert egyet sem érez autentikusnak - igazinak és egyben élhetőnek, alkalmasnak. Itt nem csupán a felnőtt példaképek "játszottak le" - egyetlen érték minta sem követhető, mind felett eljárt az idő... ezek az életmodellek papírforma szerint még élőnek látszanak, mégsem követhetők, valahogy mást igényel az élet is, saját egyénisége is..."¹⁰

Az idézett gondolat nyomán haladva láthatjuk ennek az érték helyzetnek egy sajátos megnyilvánulását, amely nagyon is jellemzi a mai szocializációs folyamatokat. Ellentmondásokkal tartósan nehéz együtt élni, ezért vagy az értékválasztás elhalasztása lesz az életstratégia, vagy pedig a látszatválasztás, a meggyőződés nélküli, könnyen lecserélhető értékek külsődleges elvállalása. A kettő között - végeredményüket tekintve - nem sok a különbség, hiszen mindkét lehetőség megnehezíti a stabil, teherbíró, konfliktustűrő személyiség formálódását. S ennek még kedvez is az a társadalmi közhangulat, amely jelentős mértékben felfelé tolt a fiatalság korhatárát, akár azon az áron is, hogy az érdemi részvétel a társa-

dalmi folyamatok alakításában ily módon csak sokszoros közvetíté-
seken keresztül élhető meg.

Természetesen ezek a fejtegetések meglehetősen elméleti mó-
don fogják át problémánkat. A jelenség konkrétan viszont tettenér-
hető abban a zavarbaejtő gazdaságban, amelyet akkor érzékelhe-
tünk, ha egy-egy korosztály szocializációját elemezzük. Nagyon
nehéz a jelenlegi generációk minősítése, mert (teljesen érthető
módon) egy felismerhetetlenségig tagolt külső társadalmat repro-
dukálnak a maguk generációs metszetében megőrizve e tagolódás
lényegét. Tetszetős (és könnyű is) egy-egy szembetünőbb csoport
alapján következtetni az egész generációra és a jövőjükre. A vá-
laszték igen széles a zajos punkoktól a kvalifikált fiatal szakmun-
kásokig, de semmi alap nincs arra, hogy megmondjuk: kiké a jö-
vő? Eddigi vizsgálódásaink azt mutatták, hogy az azonos léthely-
zetű (pl.: egy osztályba járó, egy telepen lakó, egy réteghez tar-
tozó) tizenévesek világában is nagyon nagy az értéktarkaság. De
nem lehet e választások tartósságát még csak jósolni sem. Per-
sze, tendenciaszerűen megérezhethők olyan összefüggések, amelyek
az egész folyamatról is tanuskodnak.

Nem egyszerűen az értékvilág tarkaságáról van csak szó, mö-
götte ugyanis újabb problémák feszülnek. Érdeemes visszatérni a
már idézett Almási-gondolathoz: "... Nem a teremtett-létrehozott
értékek kérdőjeleződnek meg, hanem a magatartások. Nem látszik
ugyanis az, amit mi idősebbek - mivel csináltuk - természetesnek
veszünk és tudunk, de képtelenek vagyunk elveivel, belső miérettjei-
vel együtt átadni. Azok az évfjártok, melyek az 56-os válságot és
konszolidációt csak szüleik viselkedésén átszűrve éltek meg, csu-
pán a látható-külső tényeket, viselkedésmódokat rögzíthették: azt
viszont, hogy ki miért épp így vezette életét, azt a felnőttek akkor
is csak egymás között beszélték meg (jobbára akkor is lelhalkított
hangon...), s azóta se nagyon tárgyalják meg gyerekeikkel. S mi-
vel a belső kálváriák, konfliktusok, a külső magatartásmódokat
formáló tudatalakzatok, tévedések, fájdalmak, némák maradnak -
ki is maradnak a képből: a gyerekek nem tudnak róla, mert titok..."

Itt már néven is neveződik a valóságos politikai szocializációs
probléma.

c/ De ennek alaposabb elemzése kedvéért torpanjon meg következtetni akaró lendületünk: Éppen eleget halljuk-olvassuk azt, hogy milyen elképesztő az ifjúság történelmi-politikai ismeretvilága. Saját kutatásainkból mi is szórakoztathatnánk a hallgatóságot azzal, hogy pl. a 12-24 évesek nagy része minden iskolai képzés ellenére úgy tudja, hogy Magyarország a II. világháborút a Szovjetunió oldalán vívta meg, vagy, hogy Szálasit és Rákosit összekeverik, stb., stb.

A tavalyi nyári egri történészkonferencián több, nagyhirű felszólaló részletekre kiterjedően elmondta, hogy miféle kálváriákon ment keresztül a történelemoktatás az utóbbi egy-két évtizedben is.¹¹ Ezek mind igazak és fontosak a politikai szocializáció szempontjából is, de az igazi gond nem is a tudással (illetve a nemtudással van). Hanem azzal, hogy az egész történelem- és politikakép mint távoli, át nem élhető, csak megjegyzendő - elfelejtendő világgépként adódik át és részese egy alapvetően egyoldalú szocializációs törekvésnek. Ennek a lényegét nagy vonalakban abban jelölhetjük meg, hogy mindenáron a makropolitikához kívánnak szocializálni, nem konkrét emberekhez, eseményekhez, közösségekhez és konfliktusokhoz, hanem elvont elvekhez, össztársadalmi összefüggésekhez és törvényszerűségekhez.

Nem az a baj, hogy a szocializációs folyamatban ott van a nagypolitikára szocializálás, hanem az, hogy csak ez kap helyet minden mást helyettesítőn. Az emberek döntő többsége egész életében közvetett viszonyban van a politikai rendszerrel, elveit, ideológiáját, értékeit, a kívánatos magatartásmódokat olyan konkrét viszonyokban éli meg, ahol már többszörös áttétellel jelenik meg a makrotársadalmi összefüggésrendszer, ahol egészen mások az emberi viszonyok és nem képes segíteni a mindennapi konfliktusok megvívásában ez az "össztársadalmi tudás". Azzal, hogy tulajdonképpen a szocializációs törekvésekben a makroszintű viszonyokhoz történő lojalitás kialakítása, szükségképpen a formális viszonyulás erősödik meg, minthogy az ember azt tudja igazán magáévá tenni, amit konkrétan él meg. Itt térhetünk vissza az előbbi filmkritika-idézet gondolatához: nemcsak a történelmi ismeretek maradnak ki, hanem a történelem, mint átélt-megélt emberi élmény is.

A történelmi események, ismeretek hiánya és összekeveredése mögött egy általánosabb történelem- és multvesztés rajzolódik ki, amelynek az egész politikai szocializáció szempontjából nehéz alábecsülni a jelentőségét. A szocializációs folyamat láncai ott szakadoznak leginkább, ahol az egyes generációk érintkeznek egymással; a formális közvetítő intézmények törekvéseire nem épül rá az élővé tevő, mindennapi emberi-köznap kommunikáció. Valószínűleg ez utóbbiban egészen másképpen dolgozódik fel politika és történelem és a két nagy információs (és szocializációs) rendszer nem tud illeszkedni egymáshoz. Ennek számtalan oka közül csak arra térünk ki, amelyik kézenfekvően illik ide.

d/ A magyar társadalomban egymás mellett élő generációk meghatározó politikai élményvilágában óriási különbségek vannak. Az eltelt félévszázad tulontul sok változása minden nemzedék számára olyan történelmi-politikai helyzeteket teremtett, amelyek tanulsága, összefüggései nehezen voltak általánosíthatók. Így aztán minden (a szocializáció irányításában domináns) generáció olyasmire akarta felkészíteni (vagy megóvni) a következőket, amit a címzetteknek már nemigen volt alkalmuk megélni. Sok más tényezővel együttjárva kiformalódott a generációk gettószerű magukba zárkózása. Egy-egy évjárat leginkább maga-magával ért szót és felfelé-lefelé olyan kommunikációs zárukba ütközik, amely előbb-utóbb lehetetlenné teszi az egymástól való érdemi tanulás lehetőségét.

Ha szűkebben csak az új nemzedékeket nézzük, akkor egy még furcsább jelenséget láthatunk, a generációk aprózódását: korábban egy évtizednyi távolságot is átfogott egy-egy nemzedék arculata, az utóbbi időben pedig egyre szűkebb évjáratok is magukba zárkoznak. A harmincon túlról szemlélt és egységesnek vélt huszon- vagy tizenévesek belső tagolódásának is figyelemreméltó jelentősége van. Ez a jelenség a politikai szocializáció szempontjából nem túl kedvező, mert egyre nehezebben épülnek egymásra az egyes nemzedékek, mind nagyobb jelentőségűvé válik a kortárs csoportok szemléletformáló hatása, s ezzel együtt a spontán folyamatok ereje. Egyre nehezebben tanulnak az egyes nemzedékek egymástól, egyre szűkebben a kommunikációs hidak, s így mindegyik generáció kezdheti előlről a tanulási folyamatokat.

De veszélyes ez az idősebb generációk számára is (ugyanis a szocializáció korántsem egyirányú folyamat), hiszen így a társadalom megújulási képességének egyik mozgatója, az új nemzedékek hozta dinamikus frissítés sem tud kibontakozni. Erre azért sem árt felhívni a figyelmet, mert a szocializációt gyakran csak a fiatalokra vonatkoztatják, nem beszélve ennek erőteljes leszűkítéséről, amikor a nevelési folyamatokra redukálják. Pedig a politikai szocializáció - amint ezt az elején is jeleztük - ennél sokkal tágabb absztrakció, s jelentősége a politikai rendszer adaptációs, megújulási képessége szempontjából is alapvető.

Ennek megértését, következőképpen a létező szocializációs zavarok kiküszöbölését természetesen nagymértékben elősegíthetik megbízható és korrekt kutatások. Eddigi munkánk alapján van reményünk arra, hogy néhány éven belül sok újat mondhatunk e folyamatokról.¹²

De a mottóban idézett Jászi-figyelmeztetésből adódó dilemmán a legjobb kutatás sem segíthet.

J e g y z e t e k

1. Jászi Oszkár - A Habsburg-Monarchia felbomlása. Bp. 1983. 94-95. o.
2. A modellek változásait alaposan elemzi Gyulavári Ágnes a közeljövőben megjelenő írásában. Ismerteti az egyes irányzatok egymásra hatását és azt is, hogy mi tekinthető ezek közül ma elfogadottnak.
3. Itt hangsúlyozni kell, hogy csak a politikai rendszer felől nézve ez a politikai szocializáció funkciója. E probléma kifejtésére nem nyílik nagyobb tér, de jelezzük, hogy ezt a politikai rendszer-központu felfogást sok bírálat érte az elmúlt évtizedben.

4. Szintén csak jelzésszerűen említhető meg az, hogy a legizgalmasabb kérdés éppen az, hogy a politikai szocializáció az adaptációs képesség segítője-e avagy gátolója? Ennek absztrakttal végigkövetése majd egy más írás témája lesz.
5. Tanulságosan mutatja be ezt az iskolaszociológiai irodalom nagy része, amelynek alapján világosan kiderül, hogy az oktatás belső világa mennyire fordulhat az általános célok lefontása irányába is.
6. A longitudinalitás követelményét csaknem valamennyi hazai szerző is igen élesen megfogalmazta már. (Az igazi gond azonban a stabil kutatási hátterek garanciájában van; alighanem.) Pl.: Pataki: Nevelés és társadalom c. kötetében az értékszocializációról szóló írását.
Váriné: Az ifjúság szocializációjának jellegzetességei (Társadalmi Szemle 1982/5.)
7. Fazekas József: "A politikai szocializáció mint kutatási probléma" c. írása (Társadalomkutatás 1982/2) részletesen beszámol e kutatás elméleti alapvetéseiről.
8. Elsősorban Kulcsár Kálmán, Bihari Mihály, Gombár Csaba és Balogh József írásait kell itt megemlítenünk. A politikai szocializáció intézményi környezete, feltételei tulajdonképpen összegezhetőek ezen írások alapján.
9. Ezeknek ismertetésére azért nem térünk ki, mert a tavalyi nyiregyházi konferencia napvilágot látott ifjúságkutatási anyagai sokrétűen dokumentálták mindezt.

Valamint Boros Lászlóval közösen írt ("Az ifjúság politikai szocializációjának kérdései" című) munkánkban ezeket a feltevételeket részletesen elemeztük. Ott a felhasznált irodalmat is megadtuk a probléma értelmezéséhez. (Az írás az év végén jelenik meg a Kossuth Kiadó "Ifjúság és társadalom" ideiglenes című kötetében.

10. Almási Miklós: Megáll a gyorsuló idő... Filmkultura 1983/1. De az értékutatókról beszámoló írások jó része is érzékelteti e problémákat (pl. Józsa Péter, Hankiss, Kapitányék)
11. Történelem és közgondolkodás. Kossuth, 1982.
12. A Társadalomtudományi Intézet koordinációjában két éve folyó integrált ifjúságutatók egyik kutatói csoportosulása az ifjúságpolitika szocializációjának kérdéseivel foglalkozik. E sorok írója is részese e munkálatoknak, és így ismereteinek jó része ebből a munkából származik.